

অপরিবর্তনীয় হৈ থাকোতে ৰপ্তানি দৰ সূচাংক কমি যাব পাৰে। এনে অৱস্থাত নিগুট পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰৰ এই ব্যাখ্যা শুদ্ধ নহয়। কাৰণ ৰপ্তানি খণ্ডৰ উৎপাদন বৃদ্ধি পাই উৎপাদন ব্যয় কম হোৱাৰ বাবেও ৰপ্তানি দৰ সূচাংক কম কৰিব পাৰে। এনে অৱস্থাত উৎপাদন বাঢ়ি ৰপ্তানিৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিৰ যোগেদি অতিৰিক্ত আয়হে আহৰণ কৰিব পাৰিব পাৰে।

2.2.3.1.(b) মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য চৰ্ত (Gross Barter Terms of Trade): নিগুট পণ্য বিনিময় বাণিজ্য চৰ্তৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা আসোঁৱাহ সমূহ দূৰ কৰিবৰ বাবেই অৰ্থনীতিবিদ F.W.Taussig এ মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য চৰ্ত ধাৰণাটো অবতাৰণা কৰে। F.W.Taussig অৰ মতে যি বাণিজ্য হাৰৰ যোগেদি ভিত্তি বছৰৰ তুলনাত পৰবৰ্তী সময়ত আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ কিমান পৰিবৰ্তন হ'ল তাক জানিব পাৰি সেই বাণিজ্য হাৰকে মুঠ দ্ৰব্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰ বোলা হয়। ইয়াক তলৰ সমীকৰণৰ যোগেদি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

$$GBTT = \frac{Q_M}{Q_x} = 100$$

য'ত GBTT মানে Gross Barter terms of trade.

QM মানে সামগ্ৰিক আমদানিৰ পৰিমাণ।

Qx মানে সামগ্ৰিক বণ্টনিৰ পৰিমাণ।

সমীকৰণ নং 5 অত GBTT ৰ মান 100, 100 অতকৈ বেছি নাইবা 100 তকৈ কম হ'ব পাৰে। যদি GBTT ৰ মান 100 হয় তেনেহলে দেশখনৰ আমদানি আৰু বণ্টনিৰ মাজত সমতা স্থাপন হোৱাক সূচায়। যদি GBTT ৰ মান 100 অতকৈ ডাঙৰ হয় তেতিয়া অৰ্থনীতিখনৰ লাভ হ'ব। ঠিক একেদৰে GBTT ৰ মান 100 অতকৈ কম হলে বুজিব লাগিব যে আমদানিৰ পৰিমাণ বেছি আৰু বণ্টনি কম কৰিব লগা হোৱাত দেশখন ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ব। কিন্তু কেতিয়াবা বণ্টনিৰ পৰা হোৱা আয় আৰু আমদানিৰ বাবদ হোৱা খৰচ সমান হোৱাৰ প্ৰৱণতা থাকে। এনে অৱস্থাত নিগুট পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰ আৰু মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰ সমান হয়। কথাষাৰ তলৰ সমীকৰণ যোগেদি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

বণ্টনিৰ পৰা হোৱা মুঠ আয় আমদানিৰ বাবদ মুঠ খৰচ

$$PxQx = QmPm$$

$$= \frac{Px}{Pm} = \frac{QM}{Qx} \therefore NBTT = GBTT$$

কিন্তু বণ্টনিৰ পৰা হোৱা মুঠ আয় আৰু আমদানিৰ বাবদ খৰচ সমান নহলে $NBTT \neq GBTT$ হোৱা দেখা যায়।

আমদানিৰ পৰিমাণ সূচাংক আৰু বণ্টনিৰ পৰিমাণ সূচাংকৰ যোগেদিও তলত উল্লেখ কৰা সমীকৰণ দৰে মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰক প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

$$GBTT = \frac{Qm_1 / Qm_0}{Qx_1 / Qx_0} \times 100$$

য'ত GBTT = মুঠ পণ্য (দ্রব্য) বিনিময় বাণিজ্য হাৰ।

Qm_1 = চলিত বছৰৰ আমদানিৰ সূচাংক।

Qm_0 = ভিত্তি বছৰৰ আমদানিৰ সূচাংক।

Qx_1 = চলিত বছৰৰ বপ্তানিৰ সূচাংক।

Qx_0 = ভিত্তি বছৰৰ বপ্তানিৰ সূচাংক।

Example :- 2000 চনৰ আমদানি আৰু বপ্তানিৰ সূচাংকক ভিত্তি বছৰৰ মান হিচাপে গণ্য কৰোতে 2008 চনত আমদানিৰ সূচাংক 190 আৰু বপ্তানিৰ সূচাংক 160 হয়। দেশখনৰ মুঠ দ্ৰব্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা।

আমি জানো যিহেতু -

$$GBTT = \frac{\frac{Qm_1}{Qx_1}}{\frac{Qm_0}{Qx_0}} \times 100,$$

$$= \frac{190/100}{160/100} \times 100,$$

$$= \frac{190/100}{100/160},$$

$$= \frac{190}{160} \times 100$$

$$= 1.1875 \times 100,$$

$$\therefore GBTT = 118.75$$

অৰ্থাৎ আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্যৰ যোগেদি দেশখন লাভজনক অৱস্থাত উপনীত হ'ব।

Example :- $Qm_1 = 160$, $Qx_1 = 190$, $Qm_0 = Qx_0 = 100$ হলে মুঠ দ্ৰব্য বিনিময় বাণিজ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা।

আমি জানো -

$$\begin{aligned} GBTT &= \frac{Qm_1}{Qx_1} \times 100 \\ &= \frac{160}{190} \times 100 \\ &= \frac{160}{100} \times \frac{100}{190} \times 100 \\ &= \frac{160}{190} \times 100 \\ &= 0.84211 \times 100 \\ \therefore GBTT &= 84.211 \end{aligned}$$

অর্থাৎ, মুঠ দ্রব্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰ = 84.211। অর্থাৎ আন্তর্জাতিক বাণিজ্যৰ দ্বাৰা দেশখনৰ লোকচান হ'ব বা আন্তর্জাতিক বাণিজ্য দেশখনৰ প্ৰতিকূলে যাব।

2.2.4 সমালোচনা : মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰক নিগুট পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰতকৈ উন্নত ধাৰণা আখ্যা দিয়া হয়। অৱশ্যে এইটো ধাৰণাটোও কিছুমান অভাৱ দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই সীমাবদ্ধতা সমূহ হ'ল -

(1) মুঠ পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰে এহাতে সকলো ৰপ্তানিকৃত দ্রব্য, সেৱা আৰু মূলধনক ৰপ্তানিৰ পৰিমাণ সূচাংকত অন্তর্ভুক্ত কৰিছে অন্যহাতেদি সকলো আমদানিকৃত দ্রব্য, আমদানিকৃত সেৱা আৰু মূলধনক আমদানিৰ পৰিমাণ সূচাংকত অন্তর্ভুক্ত কৰিছে। ফলত কিছুমান অপ্ৰাসংগিক দ্রব্যও অন্তর্ভুক্ত হোৱাত গোটেই ধাৰণাটোৱেই প্ৰাসংগিকতা হেৰুৱাইছে।

(2) যেতিয়া এক একক ৰপ্তানিৰ বিপৰীতে এক এককতকৈ বেছি আমদানিকৃত সামগ্ৰী লাভ কৰিব পৰা যায় তেনেহলে পণ্য বিনিময় বাণিজ্য হাৰৰ মতে আন্তর্জাতিক বাণিজ্য দেশখনৰ অনুকূলে যাব। কথাষাৰ সদায়েই

শুদ্ধ নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰপ্তানি কৰা সামগ্ৰীবিধৰ প্ৰতি মানুহৰ ৰুচি, উপযোগিতা যদি বেছি হয় আৰু আমদানিকৃত সামগ্ৰীবিধৰ প্ৰতি আসক্তিহীন হয় তেনেহলে আমদানিৰ পৰিমাণৰ ৰপ্তানিৰ তুলনাত বেছি হলেও আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্য দেশখনৰ প্ৰতিকূলেহে গতি কৰিব।

(3) এই প্ৰকাৰ বাণিজ্য হাৰে চলিত আৰু ভিত্তি বছৰৰ আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ পৰিমাণ সূচাংকহে গুৰুত্ব দিয়ে। সামগ্ৰীৰ গুণগত পৰিবৰ্তন, উপভোক্তাৰ ৰুচিৰ পৰিবৰ্তন ৰপ্তানি খণ্ডত উৎপাদনশীলতাৰ পৰিবৰ্তন আদিক এই প্ৰকাৰ হাৰে অৱজ্ঞা কৰা দেখা পোৱা যায়।

2.2.5. আয় বাণিজ্য হাৰ (Income Terms of Trade): অৰ্থনীতিবিদ G.S. Dorrance আৰু এইচ চেটল (H. Stachle) এ আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্যৰ বাণিজ্য হাৰ ধাৰণাটো এটা নতুন ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিছে। এই ব্যাখ্যাক আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্যৰ 'আয় বাণিজ্য হাৰ' বোলা হয়। তেখেত সকলৰ মতে কোনো এখন দেশৰ ৰপ্তানিৰ মূল্যসূচকক আমদানিৰ মূল্য সূচকেৰে হৰণ কৰিলেই উপাৰ্জন বাণিজ্য হাৰ বা আয় বাণিজ্য হাৰ পাব পাৰি। অৰ্থাৎ

$$\text{আয় বাণিজ্য হাৰ} = \frac{\text{ৰপ্তানিৰ মূল্য সূচক}}{\text{আমদানিৰ মূল্য সূচক}}$$

প্ৰতীকেৰে প্ৰকাশ কৰিলে আমি পাওঁ - $ITT = \frac{P_x}{P_m} \times Q_x$